

Последната важна османска сграда в Разград е джамията на Ахмед Бей в западните покрайнини на града, разположена в малък парк покрай главния път за Русе. Освен с всичко друго, сградата е важна с първокласното майсторство на изящната релефна украса на минарето. Джамията представлява солиден квадрат 12,05 x 12,28 м. с покрит с керемиди купол. Елегантното минаре, запазено в оригиналната си форма от XVI в., се издига от дясната страна на постройката. Първоначално джамията е била предхождана от трикуполен портик, малко по-широк от молитвената зала. Неговите основи все още могат да се видят. Те са използвани като основи за наследилата портика грозна зала, построена през XIX в. Тя представлява затворена структура и не е изградена от добре обработените и полирани блокове от жълтеникав варовик, които са използвани за останалата част от сградата, а от по-нискокачествени материали – дърво и кирпич. Каменната база е с дължина 15,82 м. и дълбочина 4,90 м., което позволява да се възстанови величествен портик с три купола, стъпващи върху четири колони. Понастоящем затворената зала подслонява разградското мюфтийство.

Джамията на Ахмед Бей е построена от фин бледожълт варовик, като големите блокове са поставени един върху друг без видими fugи. Отвън куполът (който е с вътрешен диаметър 9,65 м.) почива върху осмостен, образуван от отстъпите на ъглите на блокоподобния корпус на джамията. Стените завършват с профилиран корниз. Отстъпите на ъглите (рамената) и един пояс около барабана са покрити с керемиди. Цилиндричният барабан се издига на сравнително голяма височина над тези покрити с керемиди части. Той завършва с тухлен корниз във формата на зъби. Самата извивка на купола не се вижда, тъй като се намира под покрит с керемиди плосък конус. Цилиндричният барабан е третиран по много различен начин от основното тяло на джамията. Той е изграден от ломен камък, като след това неравната повърхност е загладена с гипсова замазка. Всъщност този строителен маниер е характерен за XV в. (тюрбето на Къдемли Баба край Нова Загора, джамията Мурадие във Вльора и т.н.), но нашата сграда без съмнение датира от следващото столетие. Една друга архаична черта са твърде необичайните профили на прозорците, напомнящи за датиращите от средата на XV в. прозорци на джамията на Мезид Бей в Одрин (които имат същата странна форма). Подредбата на прозорците е проста: заострените са разположени над два правоъгълни в долната зона. Големите размери на прозорците в Разград намират паралел с тези на споменатата одринска джамия. На всяка една от стените над заострените горни прозорци виждаме по едно малко кръгло “биче око”.

Най-забележителната част от джамията е нейното минаре. То се издига от квадратна основа, издаваща се от дясната странична стена. Долната част на основата е раздвижена от едно заобиколено с профилиран корниз “огледало”. Най-изящната скулптурна украса е концентрирана в горната част на основата, където започва дванадесетостенният ствол. На това място виждаме фино изработен пояс от сталактити, завършващ с фриз от розети и геометрични орнаменти. Той обхваща основата от три страни. Втората част от украсата се концентрира около балкона на минарето. Там редица много изразени сталактити се издават навън от ствола и образуват основата на балкона. И тъй като на тази основа е придадена зигзагообразна форма, на пръв поглед изглежда, че сталактитите продължават в балкона. Неговият затворен парапет е украсен с геометрични мотиви, съставени от пресичащи се кръгове. Единствено завършекът на минарето е с по-късна дата, но той прекрасно хармонизира с оригиналните части. Минарето на джамията на Ахмед Бей в Разград е сред най-изящните примери, които все още са запазени в България.

Според множество български описания, включително и това в появилата се наскоро голяма *Енциклопедия България*, джамията на Ахмед Бей е построена през 1442

г.¹ Доколкото мога да разбера, тази дата е спомената за първи път от Явашов в неговото подробно изследване върху историята на Разград (София, 1930). Това би означавало 846 г. от Хиджра, която обхваща времето между 12.05.1442 г. и 01.05.1443 г.. Датата 1442 г. присъстваше в продължение на много години и на табелата, монтирана на стената от Националния институт за паметниците на културата. Преди няколко години българският ориенталист Петър Миятев изрази съмнения относно тази дата,² като заяви, че джамията има персийски надпис и че датата под форма на хронограма дава “година през XVI в.” Добре запазеният надпис над входа на молитвената зала наистина не съдържа изписана с арабски цифри година. В стандартния случай до средата на XVI в. дата с арабски цифри не се изписва. След това време често можем да видим годината, изписана с малки цифри под хронограмата. Често, но не винаги. Досега в България многобройните правила, трикове и маниери на изписване на хронограмите не са били обект на интереса на ориенталистите.³ Явашов най-вероятно е научил датата от своя приятел, ходжата на джамията, който също не е познавал системата. Хронограмата на джамията не е с обичайната форма, при която датата се съдържа във всички думи на последния полустих. Тук за първи път ще дадем целия надпис, доколкото успяхме да го разчетем. Първите три реда са написани на персийски, което го прави уникален за България и изключително рядък за Балканите като цяло. Четвъртият и последен ред, който съдържа датата, е написан на арабски:

- 1) Bina kard Ahmad Beg
- 2) in cu ziyu-i ma‘bad-i ma‘abid
- 3) biguftam tarix-i u ba-ziyu-i
- 4) wa-idda: hair al-masacid

Коего в превод гласи:

- 1) Ахмед Бей построи тази (джамия)
- 2) като молитвено място на молитвените места
- 3) Аз съставих хронограмата във формата
- 4) Виждаш тук: *най-добрата джамия*.

Следователно датата се съдържа в последните три думи на четвъртия ред (*hair al-masacid*), които дават следното изчисление:

= 600	=1	=40	810
= 10	=30	=60	31
= 200	31	=1	108
810		=3	= 949 X.
		=4	
		108	или 17.04.1542 - 05.04.1543

Тази дата ни прехвърля в средата на Сюлеймановата епоха, а не в Ранноосманския период. Скулптираната украса на минарето допълнително спомага за потвърждаването на тази датировка. Живописността и екзотичните мотиви са особено любими на османското изкуство от 20-те до 40-те години на XVI в. Големият архитект Синан също споделя това течение, което може би се явява отражение на впечатлението, което

¹ Енциклопедия България. Т. V. София, 1986, 669-671; Кратка история (вж. бел. 2), с. 185 и 602.

² Миятев, П. Епиграфски проучвания на паметници с арабско писмо в България. – Археология, IV, София, 1, с. 71.

³ Срв. моята “Date of Construction of the Library of Osman Pasvantoglu in Vidin”, *Etudes Balkaniques*, Sofia 1980, 3, 116-119.

архитектурата на Мамелюкски Египет оставя върху османския ум след завладяването на тази изключително престижна страна (1517 г.), някогашен лидер на мюсюлманския свят.

Годината на построяване на джамията, цял век след предполагаемата ѝ датировка, има голямо значение за историята на основаването на Разград като турски град. В книгата на Явашов се посочва още една джамия, чието построяване е отнесено към XV в. Според авторът джамията на Бахрам Бей е била построена през 1498 г. Като се има пред вид значителната грешка при датирането на джамията на Ахмед Бей, без съмнение можем да заключим, че тук също става дума за невярно изчисление. Джамията на Бахрам Бей е била запазена до след Втората световна война, но по-късно е разрушена. Не успях да открия нейния надпис, който най-вероятно е загубен. Малко по-нататък – в представянето на касаещите Разград османски извори – ще можем да покажем, че през 1535 г. джамията на Бахрам Бей все още не съществува и че се споменава за първи път в дефтера от 1550 г. Годината на построяването на джамията на Ахмед Бей, 1542 г., също спомага за установяването на датата на съставяне на фрагментарния регистър на мюлкове и вакъфи, който се пази в София. Този регистър съдържа най-ранната преброителна дата за града (вж. надолу).

По този начин първото добре датирано епиграфско сведение за съществуването на Разград е от 1542 г. Вторият извор на наше разположение е надписът на джамията на Ибрахим Паша от 1616 г., който обаче съдържа ясни индикации за това, че преди да се появи сградата от 1616 г. на същото място е имало по-ранна джамия. Третият епиграфски паметник е една надгробна плоча, вградена в стената на старата църква на Разград. Тя е с надпис на старобългарски и посочва годината на смъртта на българския учител Михаил, дошъл от известния български образователен и културен център Враца. Плочата датира от 1667 г.